

סיפורי סבתא וסבא

נאוה סמל, "פאני וגבריאלי", כנרת, זמורה-ביתן, חבל מודיעין, 2017, 460 עמ'

של הריאליזם, דווקא הן מילאו אותי אמפתיה לכתוב ולכותבת.

הסיפור הוא סיפורם של סבתא וסבא של הכותבת – פאני כ"ץ וגבריאלי הרציג, סיפור אודיסאה מודרנית. השניים מתארסים בעקבות שידוך, כפי שהיה נהוג בקהילות היהודיות במזרח אירופה, במקרה שלנו – בבוקובינה, חבל ארץ שעבר מיד ליד (הקיסרות האוסטרית-הונגרית, רוסיה, רומניה, אוקראינה).

מיידי לאחר האירוסין מגייסים את גבריאלי לצבא הקיסר פרנץ-יוזף, והוא מקבל דרגת רב-טוראי בתור מתורגמן (יודע גרמנית, רומנית, הונגרית ורוסית) בצבא המורכב מעשרות לאומים, וזוכה לחסותו של המפקד, המאיר קלאוס פון הופנברג, המתפעל מהגרמנית שלו

בכתיבה הריאליסטית נהוג להשרות על הקורא את התחושה כאילו הדברים נכתבים מעצמם, כאילו אין יד יוצר מעורבת ביצירה, והנה, נאוה סמל מפרסמת אמנם רומן ריאליסטי מובהק, אבל יחד עם זאת, היא מערבת את הקורא בלבטיה בחיבור הספר. היא פונה לעיתים ישירות אל הקורא, ובפעמים האחרות היא מדווחת על שיחות שניהלה עם בתה (עמ' 122) ועם אביה באשר לאופן שבו תנותב העלילה.

הבת מנסה לרסן את הסופרת, שהרי יש בדברים המסופרים בבחינת "כביסה מלוכלכת" בציבור, ואילו האב מדרבן אותה למלא את החללים העובדתיים בעלילה באמצעות הדמיון. אני מודה שדווקא "נסיגות" אלו מהקו הנוקשה

במשך ארבע השנים האלו הוא נחשב לנעדר, וההנחה של הצבא הייתה שהוא נהרג יחד עם המפקד שלו. בכפר לידו של גבריאל חושבים אותו למת, ואף מנציחים את זכרו בבית הכנסת.

היחידה שמתעקשת שגבריאל חי, היא פאני. ואמנם, גבריאל עומד בהבטחתו ונושא אותה לאישה בטקס קצר וצנוע (העולם הרי היה חרב אחרי המלחמה), תוך שהוא מתנה עם פאני שלא תזכיר לו את העבר.

אני מניח שתיאור גבריאל, ההולך לבית זונות בערב החתונה, שייך לאותו גוש ענקי של דמיון שהסופרת הירשתה לעצמה, לפי עדותה. לכאן צריך, כנראה, לשייך גם את תיאור ההתעלסויות של השניים, כשהיוזמת היא פאני המלאה אהבה ותשוקה. התשוקה שלה מתעוררת מחדש זמן לא רב אחרי הלידה (נולד יצחק, אביה לעתיד של הסופרת), בניגוד לאזהרות שקיבל גבריאל מחבריו שאימהות מחפשות תירוצים להימנע מיחסי מין.

החלום האמריקני

בינתיים גבריאל רוכש מידע על אפשרות הגירה לאמריקה, ואף משיג כרטיס בספינה שתוביל אותו לשם, כל זה בהסתר מפאני ומהמשפחה, והוא מודיע ממש ביום העזיבה, כי כוונתו היא להתבסס בארצות-הברית, ולאחר מכן לשלוח לה ולבנו כרטיסי נסיעה אליו, הבטחה שלא קיים במשך 28 שנים.

עם גבריאל מתגשם "החלום האמריקני" – הוא מתחיל כ"פועל שחור" (סבל, מורט נוצות, פקיד דואר וכו'), נעשה סוכן ביטוח, ברוקר בבורסה, מתעשר,

ומהידע שלו בספרות הגרמנית. בקרבות חווה גבריאל חוויות מצמררות (תיאור משכנע מאוד של זוועות המלחמה – עמ' 20-30), ומותו של המאיור, שגופו התרסק מפגז, משכנע אותו שעליו לערוק, למרות הסכנה של משפט צבאי וכדור בראש, ולמרות הסכנה שייפול בשבי הרוסי המבהיל.

בחיק איכרה רוסיה

הוא מצליח להגיע בהסתר לאחר נדודים לכפר רוסי, ושם הוא זוכה לחסותה של איכרה רוסייה בשם לריסה יפימובה. לימים היא נעשית לאשת חיק, והוא מתייחס אל בנה, קוסטיה, כאילו היה בנו, ואף מציל את חייו פעמיים, מה שמגביר את התחושה של לריסה ושל הבן, שהוא אמנם מלאך (שמו גבריאל כמו שמו של המלאך שהודיע למאריה שהיא עומדת להיות אם לבן האלוהים).

בניגוד לבעלה, שנהרג במלחמה, שהיה שתיין, ונהג להכותה, גבריאל הוא איש נעים, אדיב, עובד מסור במשק, וזוכה לאהדת הבן. לריסה חושבת ברצינות להתגייר כדי להתאחד עמו.

גבריאל מתגלה ב"גלות" בכפר הרוסי כבן זוג נפלא וכאב רגיש ומלא נתינה – כיצד, אם כן, הוא שינה טעמו לאיש קר ומנוכר כשהוא חוזר לסירת, העיר בה גרה ארוסתו ומשפחתה? כיצד האיש, שנהג באבהות מכמירת לב ומרגשת כלפי קוסטיה, הבן של לריסה, הירשה לעצמו לנטוש את אשתו ואת בנו הפעוט, ולא לדאוג להם כפי שהבטיח, במשך 28 שנים?

בתום המלחמה (11.11.1918), הוא נוטש את לריסה ואת בנה, חוזר לבוקובינה.

הצעירים הציונים בבוקרשט. לגבריאל נודע שאמנם בנו ואשתו שרדו את השואה, וזאת מכתבה ותמונה שהופיעו בעיתון, בה רואיין יצחק בכנס ציוני בפאריס. כאן חל מיפנה מסוים ביחס של גבריאל לאשתו העגונה ולבנו, והוא שולח להם אישורים להגר לארצות-הברית, ואלה מגיעים אליהם בהיותם מגורשים על-ידי הבריטים לקפריסין. יצחק הציוני דוחה בשאט נפש את מחוותו המאוחרת של אביו, ולא רק משום הצטברות הכעס עליו, אלא בעיקר משום שמגמת פניו היא הגשמה בארץ-ישראל.

למרבה הפליאה, גבריאל מחליט להגיע ארצה לביקור משפחה, למרות האזהרות של כל מכריו שכאן יחוה התנכרות, ואף ביזוי. מסתבר שלמרות התנאים הקשים ששררו אז בארץ (יצחק, מימי אשתו – "בוגרת אושביץ", אלמנה ואם שכולה – פאני אימו, והתינוק שנולד, גרים בקיבוץ אלוני אבא, שבאותם ימים שכן בוולדהיים; דודתו של יצחק גרה עם משפחתה ברכוש נטוש בחיפה), הוא מתקבל במאור פנים, ויצחק, שנפגע הכי חזק מהאב המתנכר, מכבד אותו להיות סנדק לבנו.

קרבה מכמירת לב של שני הסבים אל התינוק, מחברת בין השניים, והם אף זוכים לרגע אינטימי בכנסייה הנטושה של ולדהיים. זה לא מונע מפאני לדרוש ממנו גט, וטקס הגירושים אמנם מתקיים ברבנות בחיפה.

הגורל רצה שהאיש שלא ידע להביט נכוחה אל חייו כבעל וכאב – יאבד את מאור עיניו, כביכול, מידה כנגד מידה. כאן מתגלה אישיותו הנפלאה של

וחווה נפילה במשבר של 1929, ושוב צובר נכסים ועושר – כמעט הכל בזכות השרמנטיות שלו, בה הוא כובש נשים – רובן נשואות.

את רוב המידע היא מקבלת מאישה קשישה בשם מם, שהייתה בילדותה עדה למעשיה של דודתה (הנשואה!) שהייתה אחת מאהובותיו. הידועה בציבור, שעימה הייתה מערכת יחסים הכי ארוכה – שבע שנים – היא קלרה מנדל. מערכת זאת לא מנעה מגבריאל יחסים אינטימיים עם מאהבות מזדמנות, למגינת ליבה של קלרה שהגיבה לא אחת בטריקת דלת ובניתוק יחסים.

בכל השנים הארוכות האלו אין בגבריאל שום ייסורי מצפון על אשתו ובנו, שנשארו בבוקובינה, מקום שנהפך למלכודת מוות בימי מלחמת העולם השנייה, כשהרומנים שלטו במקום, והיהודים סבלו מאנטישמיות מזוויעה, ורוב יהודי האזור גורשו לטרנסניסטריה. עד שיצחק הגיע לגיל תשע, היה גבריאל שולח מדי שנה מכתב קצר ודולר אחד. אחר כך גם מחווה קמצנית זאת פסקה. יצחק, שיצא למסע הצלה של הילדים היתומים ובעלי המום שבטרנסניסטריה, מצליח להציל את עצמו, ואת אימו, ולהתגנב במסמכים מזוייפים (בתוספת שוחד!) לבוקרשט, ושם בזכותה של מדאם של בית בושט, סורניה נגרסקו ("השחורה"), הם מצליחים לשרוד את אימי המשטר הפאשיסטי ברומניה.

הסופרת מתארת איך בעולם מעוות זה דווקא ה"מאדאמות" והזונות התנהגו באנושיות כלפי היהודים. הן מתוארות בספר כדמויות אצילות ממש, שבלעדיהן לא היה שורד יצחק, ולא היו שורדים

ממנעמי קירקה, קליפסו ונבסיקאיה. והרי פאני חיה בפרישות ובהמתנה ארבע שנים בהיות גבריאל נעדר במלחמה, ועוד 28 שנים של נטישה אחרי שילדה את יצחק.

אהובת המאיור

אני מודה שלא הבנתי מוטיב חוזר בספר בעניין תמונתה של אהובת ליבו של המאיור פון הופנברג: לאחר שהמאיור, שנטה לו חסד, למרות היותו יהודי (את האנטישמיות בצבא האוסטרו-הונגרי, שיצחק היה עד לה – תיאר בצבעים עזים גם אביגדור המאירי ברומן שלו "השיגעון הגדול", ואת האנטישמיות הרוסית המזוועה הוא תיאר ברומן "הגיהנום של מטה"), הוא עורק מהצבא, ומלבד הרובה שהוא לוקח עמו, הוא לוקח גם את תמונת אהובתו של המאיור, הבלתי מצודדת בעליל.

התמונה הזאת עוברת מיד ליד בכל היצירה, ומטעה את הגיבורות לחשוב שזאת אהובתו של גבריאל. כך חושבת לריסה, כך חושבת פאני, כך קלרה, וכך חושבת גם מימי (חושבת שזאת קלרה), וכך המשפחה בארץ, עד ש"הילדה" (היא נאוה) "משפצת" אותה בצבעים.

מדובר במוטיב מאוד דומיננטי, ובוודאי יש לו משמעות שאני לא קלטתי. אולי המוטיב הזה מצביע על הנתבי הלא הגיוני שהאהבה פוסעת דרכו (איך המאיור יכול להתאהב באישה כל כך מכוערת, כפי שהיא מתוארת בתמונה?), ואולי יש בגלגוליה של התמונה, הגורמים ל"טעויות" אצל נשותיו של גבריאל – מעין היתול שעושה בנו קופידון? אולי. עניין אחר שמושך את תשומת לב הוא הנהייה של רוב הגיבורים אחר

יצחק (שבתו, הסופרת מעמידה אותו כאנטייתזה לגבריאל): הוא נוסע לנייר יורק, כדי לסעוד את אביו שנטש אותו 28 שנים, וכשמסתבר שאין תרופה לעינוו העיוורות, הוא מביא אותו ארצה, ומקבל אותו אל תוך המשפחה, כי "דם אינו מים".

למרבה הפלא, פאני וגבריאל נישאים בשנית, ומתגוררים בדירה משלהם עד מותם – קודם מת גבריאל, ואחר כך פאני. וכן, עוד דבר מדהים: קלרה מנדל מחליטה להגיע ארצה כדי להיפגש פנים אל פנים עם יריבתה, שנהפכה לחברת נפש – פאני, ולבקש ממנה מחילה.

יצחק הרי נפגע הכי הרבה מהנטישה של אביו. פאני אמנם נשארה עגונה זמן רב, אבל יכלה לבקש גט באמצעות שליח, יכלה לטעון בפני רב שהיה פגם בנישואין, ואז הרב היה מתיר אותה לכל אדם. לפי תיאור הסופרת, ממש עמדו בתור מחזירים שרצו לשאתה לאישה, אבל היא התעקשה להישאר בפרישותה, למרות הזעם שהצטבר בליבה על הבעל השרמנטי והבוגד. למרות זאת, יצחק מגלה אצילות נפש כלפי אביו, אצילות המעוררת התפעלות.

אם הצלחתי לתהות על "הפרופיל" של פאני, הרי מתקבל על דעתי שהיא עשויה להיות הגרופי של רודולף ולנטינו בסרט "השיך", יותר מאשר לפנלופה באודיסאה של הומרוס. הסופרת רצתה (בצדק!) להשוות בין חייה של פאני לחייה של פנלופה, ולכן היא מפגישה אותה עם האפוס הגדול הזה של הומרוס, ומדי פעם יש הבלחות אליו, תוך השוואה של ייתור ביחס לפאני – הרבה יותר מעשרים שנה, בהן חיה פנלופה בפרישות, כשבעלה נהנה

(אותן קיבל ממקובל בקזבלנקה).

שאלה אחת נשארה פתוחה: איך גבריאל, שראה בציונות מהתלה גרועה של ההיסטוריה היהודית, שלא הסכים ללמוד עברית, שראה בעולם הסוציאליסטי, שהשתרש אז בארץ, מיפגע בדרך ליוזמה פרטית ולקפיטליזם "הנכון", שכעס על כך שיצחק המשכיל, היודע שבע שפות, משמש כרועה בקר בקיבוץ! – איך סב זה תיקשר עם "הילדה" (נאוה עצמה), שאהבה אותו (בילדותה, אבל לא בבגרותה – אז היא מלאת מרירות כלפיו, ואף מגדפת אותו במילים קשות), ורצתה

שהקשר בין סבא וסבתא יתחדש?

וכן, אם הוא סרבן כל כך מובהק של העברית – כיצד הוא מרבה לצטט את התנ"ך ואת התפילות? באחת הרפליקות שלו הוא מאשים את ישראל המתחדשת שמשתמשת בשפת קודש לענייני חולין. אולי זה הפתרון לשאלה? הסופרת בראה עולם מרתק, שרק בחלקו מסתמך על עובדות, אבל ממש משכנע שכך אמנם היו חייהם של הגיבורים במציאות.

משה גרנות

נבואותיהם של ידעונים ומכשפות. פאני מבקרת אצל ידעונית צוענייה שיודעת כי האיש שלה נחשב למלאך במקום בו הוא נמצא (קוסטיה ואימו לריסה משוכנעים שכשמו, כן הוא – המלאך גבריאל, קוסטיה אפילו מחפש אצלו כנפיים).

הידעונית מנבאה כי פאני תינשא פעמיים (מה שקרה באמת, אבל עם אותו הבעל), וכי מלחמה גדולה נוספת תחריב את העולם (עמ'77-78). כל נבואותיה מתגשמות – האם זה אומר שהסופרת עצמה מכירה בתוקפן של נבואות הידעונים?

לריסה האיכרה הרוסייה, מאמינה בכל מיני כשפים, קוסטיה מנסה לגלות את העתיד על פי מעופם של אווזי הפרא, כמוהו גם גבריאל הציני והמנוכר היושב עם בנו יצחק ליד האגם בסנטרל פארק במנהטן. אידה, המאדאם הרחומה מסירט, מציעה לפאני כישוף כדי להטות אליה את אהבתו של גבריאל. גם קלרה מנסה באמצעות כישוף וודואי לבטל את הקסם של המאהבות על גבריאל. ולא מפליא שרב העיר סירט מאמין בקמעות

"אני מתפלל לריבונו של עולם שיתן לי עוד יום ועוד יום ועוד יום. אצלי שום דבר אינו פשוט ואף שעה אינה פשוטה, אבל אני יהודי מאמין – ואני מאמין בעולם מושגח... אני לא בא בטענות נגד המוות ונגד העיתונות – את שניהם אי-אפשר לשנות".

עו"ד יעקב ויינרוט, סיגורם של שרה ובנימין נתניהו, בראיון לערוץ 2, 8.9.17